

Kulin Ferenc

A Dózsa-motívum helye három lírikusunk költői világképében

Petőfi Sándor, Ady Endre, Juhász Ferenc

Petőfi Dózsa-verse

■ *A nép nevében* iskolapéldája lehet annak, hogy egy remekmű esztétikai jelentésének – jó- vagy rosszhiszemű – félreértése hogyan függhet össze a történelmi tudat zava-raival. Ez a költemény azon alapművek közé tartozik, amelyeknek nemzedékeken át kitüntetett helye volt (és van) a kötelező szépirodalmi tananyagban, s ezért minden baloldali politikai irányzat érdekelt volt abban, hogy eszmei tartalmát a saját szükségletei szerint kommentálja. S miután *A nép nevében* nem egyszerűen az egyik, hanem az első jelentős líratörténeti dokumentuma annak a fajta történeteszemléletnek, amely szoros oksági összefüggést lát a középkor végi népmozgalmak és a modern (XIX. századi) demokratikus törekvések között, a politikai célú Petőfikultusz a Dózsa-tematika későbbi (XX. századi) költői feldolgozásainak értelmezési keretét is kijelölte. Számos irodalomtörténeti elemzés sugallja azt, hogy az utóbbi másfél évszázadban született szépirodalmi Dózsa-ábrázolások alaphangját *A nép nevében* költője ütötte meg – nem érzékelvén, mennyire távol esnek egymástól például Petőfi, Jókai, Ady, Juhász Ferenc és Illyés Gyula történeteszemlé-tének sajátos nézőpontjai.¹ A felületes műelemzések elsiklanak a reformkor, a századforduló és a XX. század társadalomtörténeti folyamatainak mély törésvonalai fölött, s ezzel azt is megnehezítik, hogy jelenkori tapasztalatainkat történelmi összefüggéseiben értelmezzük. Az a – értelmiségi körökben is tapasztalható – téves felfogás, mely szerint 1514 „üzenetére” csak a baloldali mozgalmaknak és a kommunista diktatúráknak volt szüksége, egyenesen következik az irodalomtörténeti sematizmus évtizedeken át uralkodó gyakorlatából.

A nép nevében születésének időpontjában (1847. március) még egy esztendeje sincs, hogy költőnk megismerkedik a nagy francia forradalom és a jakobinus diktatúra erőszak-ideológiájával, s hogy verseiben egy „nagyszerű, de véres kor” eljövételét hirdeti. Maga is hiszi, hogy

– miután „Már vízőzön volt” – „most egy vérözön kell, / Hogy megtisztuljon a világ a szennytől / Amely fölötte meggyülekezék”.² „Véres napokról” álmodik, „Mik a világot romba döntik, / S az ó világnak romjain / Az új világot megteremtik.”³ Meghalna a „világszabadságért”, s várja a pillanatot, amikor „A háboru istene újra / Fölveszi páncélját s kardját markába szorítván / Lóra ül és végigszáguld a messze világon, / És a népeket, eldöntő viadalra, kihíja.”⁴ *A Palota és kunyhó* című verse már anarchisztikus indulatokkal hevített osztályharcos szemlélet fejez ki: „kivánom, hogy minél előbb / Láthassam omladékodat, / S hitvány lakóid összeshűzött / Csontját az omladék alatt!”⁶ A romantikus költő messianisztikus küldetésstudatát és apokaliptikus vízióit az a fanatikus radikalizmus táplálja, amelyet a híres történetíró, Cabet forradalomtörténetéből ismerhetett meg, s amelyet majd a proletárforradalom XIX. századi ideológusai adnak tovább a XX. század kommunista diktátorainak.

A Dózsa szellemét idéző költeményben azonban már semmi nyoma nincs ennek az anarchisztikus indulatnak és messianisztikus küldetésstudatnak. Ha a benne kifejeződő politikusi magatartásnak és retorikai tudatosság-nak a közvetlen előzményét keressük, azt nem a költő korábbi műveiben, hanem Kölcsey 1834-ben elmondott országgyűlési beszédében találhatjuk meg. Arról a „korszakfordító” szónoklatról – *Az örökös megváltás*, azaz a jobbágyfelszabadítás ügyében elmondott beszédéről – lévén szó, amely a reformkori politikai elit radikalizálódásának a kezdetét jelzi – érdemes néhány mondatát pontosan idéznünk. Kölcsey „Dózsa vérengző tetteire”, a Horea-Cloșka-féle parasztfelkelésre és az 1831-es felvidéki koleralázadásra emlékezteti hallgatóságát, majd ekként folytatja: „Felszólítom a kormányt: ily esetekben mi a mód, mely által bennünket megoltalmazand? Talán hóhérpallós és kötél? mik a bűnösök ellen fordítottanak. Nyomorult eszközök! Mert ezek semmivé tehetnek

ugyan egyes életet; de itt nem egyesekről van a szó: itt a szó azon halhatatlan, hódíthatatlan szellemről van, mely százak óta, most lánggal lobogva, majd hamv alatt emésztdőve ég. És ezt nem zabolazza meg félelem, nem győzi le hatalom; ezt csak megszelídíteni lehet. Nem egyébbel pedig, csak oly közös érdekekkel, mely a társaság tagjait egyformán kösse a hazához; s ez az érdek csupán két szó: *szabadság és tulajdon!*⁷ A „társaság tagjait egyformán a hazához kötő érdek” gondolata ihleti *A XIX. század költőit*,⁸ a Dózsa szellemét kifejező ’tűz’ metafora pedig *A nép nevében* utolsó strófáját emeli a Kölcsey-be-széd retorikai megaslátára.⁹

A magyar szellemtörténet legfontosabb eseményei közé tartozik, hogy Petőfi már egy esztendővel a forradalom kitörése előtt kigyógyult a jakobinizmus heveny szellemi fertőzéséből, s politikai tájékozódásában már nem a „communisticus ideák”, hanem a reformkori nemzeti liberalizmus korábban Kölcsey által megfogalmazott elvei irányították. Egyszerre érik meg benne a felismerés, hogy az „érdekegyesítés” nemzeti programja nélkül nincs jövője a magyarságnak, s hogy reá nem az a feladat vár, hogy Nyugatról importált eszméket propagáljon, hanem hogy a reformpolitika szereposztásán belül megalkuvás nélkül képviselje a plebejus/polgári (vagyis népi) érdekeket. Petőfi költészetének a politikai eszmék fejlődését is követő pályáíve magyarázza, hogy *A nép nevében* című költeménynek különös helye van irodalmunk történetében. Ez az egyetlen olyan mű a parasztháború emlékét feldolgozó szépirodalmi alkotások hosszú sorában, amely a türheteretlen közállapotok miatti veszélyérzetet és az értelmes, felelős, jelen idejű politikai cselekvés lehetőségének hitét egyszerre tudja szuggerálni. Nem a költői formátum elégtelensége, hanem a reformkori nemzedék történelmi vállalkozásának napjainkig kiható kudarca lett az oka, hogy a művészet később nem vállalkozhatott erre a feladatra. Arra kellett berendezkednie, hogy az el nem égett, a „hamv alatt emésztdő” tűz őrizője legyen.

Ady Dózsa-versei

többnyire ennek a misszióknak a jegyében születnek. Ugyanakkor nincs olyan költőnk, akiben a társadalmi forradalom lehetőségének rajongó igénye bonyolultabban és ellentmondásosabban fonódott volna össze a radikális változások várható következményei miatti erkölcsi és politikai aggályokkal, mint Ady Endrében. Azért kell előre bocsátanunk ezt a megállapítást, hogy jól lássuk: „Dózsa György unokájának” vallomásai, lázadásai és látásai akkor sem lennének felmutathatók a költő törté-

netszemléletének és politikai hitvallásának egyértelmű illusztrációiként, ha a maguk korában mozgósító hatásuk lett volna. Miután azonban Adynak – bármennyire is szerette volna – nem adatott meg, hogy verseivel a Petőfihez hasonló szerepet játsszon a politika színpadán, a parasztzvezér alakját idéző költeményeiben nem kereshetünk mást, mint a nagy sorscsapások (világháború, Tanácsköztársaság, Trianon) előérzetével terhes szellemi élet művészi dokumentumait. Magyarul – az irodalomoktatás baloldali, marxista vagy marxizáló téziseivel ellentétben – Ady Dózsa-versei nem egy érlelődő társadalmi forradalom, hanem az elkerülhetetlennek bizonyuló nemzeti katasztrófa előjelei. S nem csupán a történelmi fejlemények minősítik azokká, hiszen esztétikai karakterüket is mélyebben meghatározza a balsejtelmekről árulkodó érzelmi ambivalencia, mint az Igazság végső győzelmének lehetőségével biztató illúzió.

Benne már nincs meg a – Petőfire emlékeztető – romantikus küldetéstudat, hogy élére álljon egy forradalomnak, s ha hiszi is, hogy „Lesz új vezér és új Dózsa”,¹⁰ maga sem tudja, „Mi lesz, hogyha Dózsa György kósza népe / Rettenetes, nagy dühvel özönöl.”¹¹ Már-már kor-parancsként fogalmazza meg, hogy „Háborura készüljön föl / Minden sápadt munkás-gyermek”, de ugyanott, a következő strófában már ’demilitarizálja’ a háború fogalmát: „Van e földnek áldott Napja, / Pirositó levegője, / És ha lefogja az úr-had, / *Munkával* elveszük tőle.”¹² Apokaliptikus víziókgyötrik: „A titkos átkok halk tárnáiban / Sohse hallott pokolgépek hevernek”; „S ez a kicsi, ezerszer lekötött / Ország robban” – írja a *Barangolás az országban* című versében,¹³ máskor olyan „itéletes vihar” kitörését várja, amelyben „a harag, bosszu és cél / Összeállott.”¹⁴ (Kiemelések tőlem. – K. F.) Meggyőződéssel hirdeti, hogy „Jönnie kell új Dózsa Györgynek / S fog is jönni”, ugyanakkor őszintén bevallja: „Jaj, félek, meg nem érem én, / S ti se, drága, csüggedt bajtársak.”¹⁵ Egyik utolsó Dózsa-verse tanúsága szerint maga is próbált hinni azokban a XVIII. század végi próféciákban¹⁶, amelyek a forradalmak modern mítoszait formálták, ám amikor megrendül ez a hite,¹⁷ a Dózsa alakját idéző költemények sora is hirtelen megszakad.

Miként a világforradalmat hirdető jakobinus erőszak-ideológia hatása Petőfi pályáján is mindössze két esztendőre (1846 tavaszától 1848 márciusáig) korlátozódik – hogy azután átadja a helyét az alkotmányos forradalomra, majd a honvédő háborúra felkészítő agitatív költészetnek –, Ady is csak addig „kacérkodik” a végső igazságot tevő néplázadás gondolatával, amíg az európai erőegyensúly

felbillenése nem tudatosítja benne a nemzeti érdekek fenyegetettségét. Az első Dózsa-versét (*Dózsa György unokája*) 1908-ban, az utolsót (*Fénylik a tenger*) 1914 júniusában írja. Az Eötvös József emlékének ajánlott *Kín és dac* című versében már ez a keserű, kiábrándult mondat is kiszakad belőle: „Volt egy-két hitünk, azt is összetörte / Alkus úr-had és vert, futó parasztság.” – félreérthetetlenül felülbírálvá ezzel a parasztháború általa is ápolta kultuszát.¹⁸ Azt jelenti ez, hogy a világháború kitörésétől kezdődően már nem hiszi, hogy a XVI. század óta elfojtott osztályellentétek kirobbantásával lehetne radikálisan változtatni a szociális állapotokon. És nem csak azért bizonytalanodik el, mert maga sem látja tisztán, hogy milyen kockázatokkal jár az ország háborúba sodródása. Miután megtapasztalja, hogy a parasztságot, a munkásságot és a polgári értelmiséget képviselő szerveződések nem egy irányba fejlődnek, fel kell ismernie, hogy a századforduló társadalmi viszonyai nem egyszerűsíthetők le az „úri szittyák” és a „szegény nép” ellentétére. Az okokat nem értheti még – hiszen azok csak a „kommün” idején (1919) és a háború utáni két évtizedben válnak kitapinthatókká –, de a lényegét pontosan látja: sem a szocialisták, sem a polgári liberálisok forradalmi programja nem egyeztethető össze azzal a közösség-eszménnyel, amely elválaszthatatlan az ő magyarságtudatától. Attól a magyarságtudattól, amelynek – Eötvös Józsefet idéző verse és Wesselényi báróról szóló cikkei¹⁹ tanúskodnak erről – a nem is oly távoli múltban: a XIX. századi reformkorban még éppoly szerves része volt a társadalmi igazságosság eszméje, mint az individuum méltóságának és szabadságának igénye. A *Halottak élén* és az *Utolsó hajók* című köteteknek kulcsszavai erre a Múltra utalnak. A „Múlt” és szinonimái korábban a tespedést, a bomlást, a pusztulásra ítélt világot, a történelmi Rosszat jelentették a lírájában²⁰ – most egyre határozottabban a megóvandó hagyományos értékek vonatkoznak: „...most már váltott a kedvem: / Régieket keresek” [...] a „régiekkal tartok” – mondja a *Véresre zúzott homlokkal* című versében,²¹ máskor a „*Tegnapi tegnapot*” siratja,²² s azért panaszkodik, mert „Öldöklő angyalai az Úrnak / Soha így meg nem öltek Múltat.”²³ Talán a *Mag hó alatt* című vers fogalmazza meg legpontosabban a különös szenvedélyű Múltidézés igazi indítékát: „Gyötrött és tépett magamat / Régi hiteiben fűrösztve / Vérből, jajból és lángból / Szedegetem össze.” Rögtön a háború kitörése után nem az ország jövőjén, nem egy politikai katasztrófa lehetőségén, hanem *Az egyetlenek során* töpreng. „[...] Mi fog történni az igazi egyetlenekkel, a dölyfös individuumokkal vagy egoistákkal [...]?” – ez izgatja. Mi lesz „Azokkal, akiknek a világ fölfordulása,

a megvetett és mégis pótolhatatlan, zagyva, egész világgé, – azért sérelmes, mert agyonnyomja a különb világot, őket, az övéket?”²⁴ Most már nem biztatná, inkább óvna kortársait a világmegváltó forradalmaktól, mert úgy látja: „[...] mint már néhányszor, mikor a nagy tömegek szerephez jutottak [...] Bolond hisztéria csattog szerteszét, abban az örömben élén, hogy most már egy nem is új, de más világ jön.”²⁵ Nem meglepő ezek után, ha így fohászkozik az Úrhoz: „Ne rendeld romló nyájaidnak / Sorsa alá a sorsomat”,²⁶ s ha úgy érzi: „nem szabad mégsem, mégsem, mégsem / Beléd oldódnom, szent, gyötrött Sokaság”.²⁷ S talán azt is megértjük: miért nevezi a tömeget „hiú, éhes csordának”, s miért, hogy szíve „félősen haldokol / Hogy ne legyen közös ezekkel”.²⁸

Félreértés ne essék: nem Dózsához vagy Werbőczyhez fűződő érzelmi viszonya, s nem az egykori győztesek hatalmi rendjét minősítő erkölcsi ítélete, hanem a saját korára vonatkozó diagnózisa változott meg Adynak a háború éveiben. Nem az elnyomott, az éhező, a szenvedő milliók igazsága iránt vált közömbössé, hanem a rájuk hivatkozó s a nevükben szerveződő, ám céljukat tévesztő politikai mozgalmak felelőtlenségét és manipulálhatóságát ismer-te fel. Pontosán látta, hogy ahol a nemzeti közösséghez tartozás tudatának ápolása s magának az individuumnak a „különb világa” már nem célja a megújulásnak, ott a „nagy tömegek bolond hisztériája” csak azoknak segíthet, akik az elnyomó hatalmi gépezet mechanizmusát kívánják tökéletesíteni. Annak a politikus-karakternek, amelyik – miként egy korábbi cikkében írta – csak „*A sikerig* forradalmár az ember, s a siker után szomorú, féltudatos rettegéssel védekezik a forradalom ellen”.²⁹ S mert ilyeneknek látja kora politikusait, éppoly indokoltan vetíti előre – Ortegát (1930!) megelőzve – a tömeg-társadalom rémképét, mint ahogyan attól is tart, hogy „a hatalomra-jutás forradalomellenessé teszi még a bombavetőket is”.³⁰ Ebben a politikai világképben nincs már helye Dózsa Györgynek.

Ahhoz, hogy a parasztvezér alakját újra pozitív hősként lehessen megidézni, egy új korszak új történelemélményére: az Adyénál is súlyosabb csalódásokra és kikezdetlenebb hitekre lesz szükség. Ezeknek a követelményeknek

Juhász Ferenc: *A tékozló ország*

című lírai eposza tud majd megfelelni.

Ennek a vázlatnak nem feladata mérlegelni, hogy Juhász Ferenc különös varázsú epiko-lírai műve a kezdete vagy a folytatása-e a költő nevével jelzett poétikai forra-

dalomnak, s hogy ez a „forradalom” kibontakozott-e később a XX. század második felének magyar költészetében, avagy – miként a politikai forradalmakat – ezt is elfojtották, elfeledtették az irodalom későbbi eseményei, netán félremagyarázták a tudós kritikusok. Annyit mégis megkockáztatok, hogy ha a posztmodern költészetben valaha is követőkre találna az a versmodell s a nyelvi képpalkotásnak az a módszere, amely Juhász életművének nagyobbik részét jellemzi, a hagyománykövetők mindenekelőtt *A tékozló országból* meríthetnek majd ihletet. Mert hasonló igen, de a Dózsa-eposzánál teljesebb, egyetemesebb költői világképet hiába keresnénk az életmű későbbi szakaszaiban. Ez az a mű, amely egyszerre képes tökéletesen kiaknázni az epika és a líra műfaji/műnemi lehetőségeit. Az epikáét azáltal, hogy a nemzeti múlt egyetlen – igaz, tragikumával kitüntetett – epizódjában az Ember természetének és a Történelem törvényszerűségeinek megszüntethetetlen kölcsönhatását sikerült felmutatnia, a líráét pedig oly módon, hogy a költői ént szubjektuma „szentháromságából”: morális, intellektuális és érzéki/érzelmi személyiségjegyeiből gyúrta össze.

Ahhoz, hogy a Történelem lényegéről lehessen szuggesztív mondandója a műnek, a szerző sajátos – kelet-európai és magyar élményekből táplálkozó – sorstapasztalatára volt szükség. *A tékozló ország* 1954-ben született, vagyis akkor, amikor már Magyarországon is lelepleződött a kommunizmus igazi arca, s valami ahhoz hasonló történt a szellemi életben, amit a szovjet-országi, s a Szovjetunióban élő emigráns baloldali értelmiség élt át az 1930-as években. A hazai népi baloldal persze még mit sem tudhat Bulgakov, Koestler vagy éppen Sinkó Ervin szellemi (és politikai!) kálváriájáról, de a fényes szellemek nemzedékének is rá kell döbbsennie: „A kínlódva megvedlett ország [...] nem újtotta meg magát”, s ezért „sose volt [...] nagyobb a rend rettegése.” Ám éppen azért, mert egy önmagát világmegváltónak ígérő hatalom a legszentebb emberi törekvéseket: az igazságosság, a szolidaritás, a béke eszméit csúfolta meg, most nemcsak a politikai remény, hanem a hinni tudás antropológiai képessége is próbára tétetik. Ez a próba ezért egyszerre követeli meg a történelmi világhoz való viszonyunk következetes végiggondolását s a bátorságot: szembenézni a létezés metafizikai problémáival.

Ez a kettős kihívás magyarázza, miért kell a költői ének az egykori fiktív szemtanú: „Egy ismeretlen vándor-költő” maszkja mögé rejtőznie, s miért indul az „eposz” Jeremiás *Síralmainak* alábbi részletével: „Ezekért sírok én;

szememből, szememből víz folyik alá, / mert messze távozott tőlem a vigasztaló, aki megélesszen / engem; fiaim elvesztek, mert győzött az ellenség.” Annak az ószövetségi prófétának a panaszával kezdődik tehát a mű, akinek „ajkai által” már megígérte az Isten, hogy el fogja küldeni az emberiség megváltóját, s aki a sors csapásaitól szenvedve mégis úgy érzi: „messze távozott tőle a vigasztaló”. Az alcímnek, s a „XVI. századi” írástudó által választott idézetnek a mű egészét értelmező jelentése van. Míg az előbbi az elbeszélés hitelességének, a történetmondó megbízhatóságának illúzióját táplálja, az utóbbi a három idősík – a bibliai kor, a Dózsa-háború ideje és a közlés évszáma (1954) – egybeolvasztásával a történelmi világon túlmutató, „örökérvényű” tanulságot sugall. Nem csak – és nem is elsősorban – a politika számára aktualizálható tanulságot. Juhász Ferenc egyetemesség-eszméje a nyugati civilizáció eszmetörténeti hagyatékából bontakozik ki, de nem azonosítható egyetlen kultúratörténeti korszak világfelfogásával és értékrendszerével sem. Az ő létszemléletében négy értéknek: az *ember* fogalmának, az *értelmenek*, a *szabadságnak* és a *hitnek* van kitüntetett szerepe, de ezek nem valamiféle kulturális evolúció logikája szerint, s nem is egyfajta társadalomszervezési program, hanem egy szuverén költői világkép jegyében ötvöződnek egységes értékrendszerre. Értelengkultuszának sugárzó, olykor naiv optimizmusa az antikvitás, a reneszánsz és a felvilágosodás szellemi örökségét viszi tovább, de épp ilyen meggyőzően sajátítja el a görög klasszikusoknak a létezés tragikuma iránti érzékenységét is. „Meghalni? Ez a legkevesebb!” – mondhatja a krónikással, s így folytatja: „A legtöbb: értelmet találni a halában!” Nem a reneszánsz és a felvilágosodás racionalizmusának értelemfogalma ez, hanem a XX. század történelmi traumáit feldolgozó, egyénileg kialakított *vallásos érzületé*. Azt a feszültséget, ami ezen a hagyományrétegen belül – az optimista és a szkeptikus világlátás ellentétében – feladatlan maradt, a modern kor liberalizmusa és a kereszténység kegyelemtana lenne hivatott feloldani, de Juhász Ferenc ezeket az eszméket sem a tradíciókban megkövült jelentéstartalmaik szerint értelmezi. Amikor eposzának utolsó sorát leírja: „a szabadság a legtöbb, amit adhat önmagának az emberiség”, a mű egészét átható szabadság-vallás hatása alatt már egyetlen olvasó sem asszociálhat sem a modern Nyugatot a XVII. század óta formáló gazdasági liberalizmus ideológiáira, sem a „*libertének*” a nagy francia forradalomban kompromittálódott eszméjére, sem a nemzetállamok létjogát kétségbe vonó globális hatalmak doktrínáira. Juhász Ferenc szabadságfogalma leginkább Kantéra emlékeztet, aki szerint nem

a Jó és a Rossz közötti választás lehetősége, hanem csakis a Jóra törekvés képessége a szabadság lényege. (A Roszszat választó ember nem lehet szabad, hiszen alantas ösztöneinek vagy érdekeinek a rabja, szolgálója maradt – véli Kant.) Többről, másról van itt már szó, mint a szociális viszonyokban és az erkölcsi döntésekben érvényesítendő elvről; ennek a szabadságfogalomnak az ontológia és az antropológia szótárában van a helye, de nem mellőzhető teológiai szempontú megközelítése sem. Igaz, a *Tékozló ország* költője az értelem által vezérelt cselekvés szabadságát hirdeti, de az eposz számos helye lep meg olyan – etikai normákat, magatartáselveket kifejtő – gondolatokkal, amelyek nem követhetők egyfajta szakrális/metafizikai értékrend feltételezése nélkül.

Ezen a ponton ezért érdemes kísérletet tennünk a költő – fentebb már szóba került – *vallásos érzületének* kommentálására. Nem csak a mottó sorai: az Istentől elhagyott Jeremiás panasz exponálja különös élességgel a zsidó és a keresztény vallás Istenével perben álló költő teológiai problémáját. A halálos ítéletével szemben fellébbezni próbáló nagyúr, a kincstárnok Telegdy István ekként intené keresztény alázatra az ítélkező Dózsát: „Mit akarsz Te? Tökéletes világot? Ezekkel itt? Nem lehet gyöngy a sár! / Istent megcsúfolod, gögöd hazátlan, hisz földi uralmunk csak képletes. / Gyarló az ember, de isten a legkisebb művében is tökéletes.” S amikor egy sáska fejét mutatja fel, mondván: „isteni mértan alkotta ezt, emberentúli szabály” – a parasztvezér szikrázó indulattal vág vissza: „Ne folytasd háborult-agyú! E kicsiny barmot én is ismerem, / paraszti jószág, méla hegedünk csillagzúdító nyári éjszakákon. / Ne bódíts meg szó-büvöleteddel, mágiádat nincs idő kívánnom, / pusztítani teremté ezt az úr, a te istened nekem már nem istenem!” Nem a hívő nagyúr és a hitetlen paraszt szóváltása ez. Azoknak a lázadó százazreknek a fővezére mondja ki, hogy „a te istened nekem már nem istenem”, akiket az isteni bűnbocsánat és az örök üdvösség ígéretével toboroztak a római egyház által meghirdetett kereszties hadjárat zászlai alá, s akiket aztán földesuraik erőszakkal próbáltak visszatartani a hadba vonulástól. Míg tőlünk nyugatabbra a reformáció (1517) és a német parasztháború (1525–1527), a magyar történelemben 1514 eseményei világítanak be a legélesebben annak a mély válságnak a hátterébe, amely a középkori eretnekmozgalmaktól a XX–XXI. századi egyházalapításokig végigkíséri a kereszténység történetét, s amely századokról századokra ismétlődő tanulsággal szolgál: ha a hatalom vallási eszmékkel alapozza meg a maga pragmatikus ideológiáját,

a forradalmak nemcsak a világi rendet söpörhetik el, de a hívő ember lelki támasztékait is megingathatják. A túlvilági üdvösség reményétől megfosztott ember, ha a hit képessége még nem halt ki belőle, szükségszerűen jut el az „eretnek” következtetésig: „Mi arra születünk, hogy értelmet adjunk a magányos anyagnak, / hogy megvált-suk önmagunkat, mert más értünk keresztire nem feszül.”

Ha az ismeretlen krónikás hitvallását teoretikus igényű kijelentésnek tekintenénk, kimondhatnánk a verdiktet: az feloldhatatlan ellentétben áll a kereszténység teológiai világképével. Az emberré lett Isten megváltó hatalmába vetett hitet és az emberi önmegváltás lehetőségébe kapaszkodó reményt aligha lehet összebékíteni. Hiszen amíg a keresztire feszült Isten éppen azt üzeni a teremtményeinek, hogy ne keressenek „értelmet a halálban” (ne a saját halálukban keressenek értelmet!), az önmegváltó ember vallása az életáldozatra való örökös készenlétre ösztönzi alanyát. Az *Evangéliumokat* követők az evilági béke lehetőségének hitében élnek, az önmegváltók nemcsak a saját életáldozatukban, hanem a másik ember halálában is értelmet keresnek. Egyszerre szenvedői és generálói az erőszak eszkalációjának. Juhász Ferenc hit-tana olykor megtévesztően igazolni látszik ezt az embereszményt, ám antropológiai tézise nem értelmezhető a mű kompozíciójában játszott szerepe nélkül. Az egymást értelmező szövegrészek szerkezeti helyét vizsgálva az eposz gondolati építkezésének leglényegesebb sajátosságára kell felfigyelnünk. Jeremiás *Siralma*-nak mottóként való felhasználására már utaltunk, s most azt is hangsúlyoznunk kell, hogy annak – a mű archaizáló stílushatását erősítő funkcióján túl – műfajt jelölő és dramaturgiai értelme is van. Míután minden mottó csak az egész mű és minden mű-egész csak a mottóhoz is kötődő értelem-összefüggéseiben belül elemezhető, Jeremiás panasz nemcsak szó szerinti jelentésével, hanem bibliai kontextusának felidézésével is az eposz alapeszméjét fejezi ki. Nem szakítható ki ebből a kontextusból *A tékozló ország* egyik lírai csúcspontja sem:

„Mert azt akarjuk, hogy ne vak ösztönök uralják szívünket, / ne az anyag ős-törvénye, láza, ős-bűne, vérengzése és bujasága, / ne a mindenség szállni-vágyó virágpóra, az ágyék paráznsága, / az egymást-faló, s egymásban-boldog érzékiség igázzon le minket. // Ne a buja kristályok násza, csillagok tapadása, sejtelmek rettenete, / a sejtök kocsonyaláza, a világűr mibennünk, babonák varázsa, / ne a táltosok hazudozása, idegzetünk fény-érzékeny máza, / de a rendezésben rejlő értelem legyen az ember végső igézete!”

A jelképes értelmű mottón kívül vannak tehát olyan szövegrészek is a műben, amelyek direkt módon fejeznek ki bölcséleti mondanivalót, s ezek is arra intenek, hogy a költő vallásos érzületét ne a keresztény teológiával való oppozíciójában, hanem a zsidó-keresztény szellemi kultúra szerves részeként értelmezzük. Tévútra jutnánk, ha más irányban tájékozódnánk, hiszen az önmegváltó ember Juhász Ferenc-i eszményének nincs köze sem az antikvitás, az újkor és a romantika pogány mítoszainak hőszaihoz (Ikarusz, Prométheusz, Faust, Mefisztó, Lucifer), sem a 'self-made man' modernkori ideáljához. Amazok a teremtett világ egészét akarják a saját uralmuk alá hajtani, ez utóbbi a XX. század divatja: a „személyiségetika” gátlástalan individualizmusát fejezi ki. A *tékozló ország* hőse – az Istennel perlekedő ószövetségi prófétákhoz hasonlóan – csak annyi hatalmat szerezne meg önmaga sorsa felett, amennyi az élet emberi minőségét elérhetővé, az szenvedést elviselhetővé teszi.

Az ismeretlen krónikás a bevezető strófák egyikében még így jajdult fel: „nélküled, remény, a magány teljes lángjától megvakultam”, s a mű végén „A művelő, a gondozó, a rendező okosság”-tól mint az ember legmagasabb rendű képességétől várja, hogy „legyen úrrá a mindenség magányán”. A „rendező okosság”, „a rendezésben rejlő értelem” szoros összefüggésben van költő szabadság- és hit-fogalmával. Közelebb juthatunk ezért a mű világképének megfejtéséhez, ha úgy tesszük fel a kérdést: miféle rendezésre, rendre gondol a költő, amikor az értelem megváltó küldetéséről beszél. Láthattuk: nem a rációnak a természetet birtokba vevő hatalmáról, „csupán” „aszízünket uraló vaköszönök” legyőzésének, az „anyag-ös-törvényétől” való megszabadulásnak, azaz a természettel szembeni függetlenségnek a vágyáról van szó. (Katona József Bánkja így mondta: „Szedd rendbe, lélek, magadat”!) Arról a fajta függetlenségről, amely csakis a személyiségen belül zajló erőpróbák során, az ember önmagával vívott harca eredményeként érhető el. A külső ellenség, a fenyegető rém, amitől csak kockázatos, áldozatvállaló *kollektív* küzdelemben lehet megszabadulni, az – bármennyire paradoxonnak tűnik is – a magány. A magány, a „lelket megvakító” reménytelenség állapota, aminek végső okát – *A tékozló ország* világképe szerint – a közösség hiányában, romlottságában, betegségében kell keresnünk. Milyen eséllyel? A mű utolsó strófája optimizmust sugall:

„Ó, ember, a hitedet ne veszítsd el, őrizd meg a lélek nagy hitét! / Ki volna nálad nagyobb, nem lehetsz vágytalan,

ne törd a szenvedést. / Ha kell, hát százszor újrakezdjük, vállalva ezt a legszebb küldetést, / mert a szabadság a legtöbb, amit adhat önmagának az emberiség!”

Nem program, nem prognózis, nem jóslat, nem látomás ez, hanem költői hitvallás – dialógusra készítve tudóst és teológust egyaránt. Mert Juhász Ferenc művének a világirodalom azon tartományán belül van a helye, amely – *Jób könyvétől* József Attila istenes verseiig – a hitelenségét megvalló ember Istennel folytatott dialógusának dokumentumait: a költészet és a vallás több évezrede zajló, de soha le nem zárható válóperének jegyzőkönyveit tartalmazza.

JEGYZETEK

- 1 Még jeles történésünk is úgy látja, hogy „Petőfi és Vasvári radikálisan új történetiszemléletét Jókai Mór éltette tovább.” (Romsics Ignác: *Székelly Dózsa György – Haramia és/vagy népvészér?* = *Rubicon*, 2014/3., március, 16.) Petőfihez és Vasvárihoz Jókainak csak annyi köze van, hogy Dózsát mindhárman pozitív figurának látták és láttatták, ám míg az előbbieknél ez az értékítélet egy egyértelmű politikai stratégiába illeszkedik, a Dózsa-dramát író Jókai éppen a politikumot lúgozta ki hőse történetéből.
- 2 *Levél Várady Antalhoz*. 1846. május 22.
- 3 *Véres napokról álmodom...* 1846. november 6.
- 4 *Egy gondolat bánt engemet...* 1846. december.
- 5 *Az ítélet*. 1847. április.
- 6 1847. január.
- 7 Kölcsey Ferenc: *Összes Művei I.*, Bp., Szépirodalmi, 1960, 161–162.
- 8 „Ha majd a bőség kosarából / Mindenki egyaránt vehet, / Ha majd a jognak asztalánál / Mind egyaránt foglal helyet,” – 1847. január.
- 9 „Nem hallottátok Dózsa György hírét? / Izzó vastrónon öt elégetétek, / De szellemét a tűz nem égeté meg, Mert az maga tűz, ugy vigyázzatok: / Ismét pusztíthat e láng rajtatok!”
- 10 *Dózsa György lakomáján*. 1908.
- 11 *Dózsa György unokája*. 1908. Király István – egy marxista ideológustól meglepően ható, a tudós irodalomtörténetés által mégis meggyőzően alátámasztott – érvelése szerint „Nem a forradalmi hit, nem a győzelem reménye, de a belső elszántság, a »népért síró, bús, bocskoros« tartás adta ennek a műnek szépségét, varázsát. [...] Világolt, fénylett a kilátástalanban is sorsot vállaló, s a nép mellé álló igazságosság és kötelességérzés.” Király István: *Ady Endre I–II.*, Bp., Magvető, 1972, I., 515.
- 12 *Történelmi lecke fiúknak*. 1912.

- 13 1913.
- 14 *Egyszer volt csak – Dózsa György emlékének*. 1914. május.
- 15 Uo.
- 16 Babeuf, Buanarroti, Robespierre.
- 17 *A Még egyszer jönne* c. költemény utolsó sorait idézem:
„Csak egyszer / jönne Dózsa György, Dózsa György / Koronával, később-előbb kereszttel / S nem fog még egyszer, többször jönni.” 1914. május.
- 18 *Ki látott engem?* c. kötetben, 1914.
- 19 Ady Endre: *Wesselényi = Nagyváradi Napló*, 1902. szept. 13.; *Wesselényi = Budapesti Napló*, 1905. márc. 12. Ady Endre *Publicisztikai írásai, I–III*. Bp., Szépirodalmi, 1977, I., 306.; II., 83. (Ady Endre Művei)
- 20 „...itt le kell gyilkolni / Mindent, ami régi, ezeréves holmi.” (*A Márciusi Naphoz. A minden titkok versei* c. kötetben, 1910.) „És égetünk mindent, mi régi, poshadt” (*Véres panorámák tavaszán. A Ki látott engem?* c. kötetben, 1914.
- 21 *A halottak élén* c. kötetben, 1918.
- 22 *Tegnapi tegnap siratása*. Uo.
- 23 *Mai próféta átka*. Uo.
- 24 *Az egyetlenek sorsa = Nyugat*, 1914. szeptember 16. Lásd: Ady, *i. m.* (1977), III., 469.
- 25 *Levelek Madame Prétéríte-höz = Nyugat*, 1914. november 16. Uo. 471.
- 26 *Új s új lovat. Az utolsó hajók* c. kötetben, 1923.
- 27 *Mégsem, mégsem, mégsem. A halottak élén* c. kötetben, 1918.
- 28 *A megcsúfolt ember. Az utolsó hajók* c. kötetben, 1923.
- 29 Lásd: Ady Endre *összes prózai műve* V. kötet, 102. *Öreg és ifjú írók*. (Párizsi levél); (*Vasárnapi újság*, 1097. febr. 17.)
- 30 Lásd: Király, *i. m.* (1970), II. 21.